

LEKSIKOLOGIYA: NAZARIY ASOSLARI, SEMANTIK TIZIMI VA ZAMONAVIY TADQIQOT YO‘NALISHLARI

Mamasodiqova Manzura Sobirboy qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Manzurasabirovna2007@gmail.com

Tezis Leksikologiya tilning lug‘aviy tizimini sistemaviy va funksional jihatdan o‘rganib, so‘z ma‘nosining strukturasi, leksik-semantik munosabatlar, nominatsiya jarayonlari va til taraqqiyoti qonuniyatlarini ilmiy asosda tahlil qiladi. Ushbu maqolada leksikologiyaning nazariy modeli, semantik mexanizmlari hamda zamonaviy lingvistik jarayonlardagi o‘rni keng yoritiladi.

Annotatsiya: Maqolada leksikologiyaning predmeti, metodologiyasi, so‘z ma‘nosining ko‘p qatlamli tabiati, leksik-semantik munosabatlar, polisemiya, neologizmlar va o‘zlashma so‘zlar masalalari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Leksik tizimning ichki qonuniyatlari va zamonaviy o‘zgarish tendensiyalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Leksikologiya, semantika, polisemiya, nominatsiya, paradigmatic munosabat, sintagmatik munosabat, neologizm, leksik-semantik maydon.

Kirish

Til — jamiyat tafakkurining mahsuli va ijtimoiy hodisa. Tilning barcha qatlamlari ichida lug‘aviy tarkib eng harakatchan tizim hisoblanadi. Chunki jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiya rivoji eng avvalo yangi tushunchalar va nomlar paydo bo‘lishiga olib keladi. Shu jihatdan leksikologiya tilshunoslikning markaziy bo‘limlaridan biri sanaladi¹.

1. Leksikologiyaning predmeti va vazifalari

Leksikologiya tilning lug‘at boyligini, ya‘ni leksik birliklarni o‘rganadi. Uning asosiy vazifalari:

So‘z ma‘nosini aniqlash va tavsiflash

Leksik birliklar o‘rtasidagi semantik munosabatlarni tahlil qilish

So‘zlarning kelib chiqishini o‘rganish

Leksik tizimning tarixiy taraqqiyotini yoritish

Til tizim sifatida qaralishi g‘oyasi Saussure Ferdinand de tomonidan asoslab berilgan². Unga ko‘ra, til elementlari o‘zaro munosabatda mavjud bo‘ladi va ma‘no ham shu tizim ichida shakllanadi.

2. So‘z va uning semantik strukturasi

Soʻz — leksikologiyaning asosiy birligi. Soʻz maʼnosi murakkab va koʻp qatlamli hodisa boʻlib, quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

2.1 Denotativ maʼno

2.2 Obyektiv voqelikdagi predmet yoki hodisani ifodalaydi.

2.3 Konnotativ maʼno

2.4 Baholovchi, emotsional va ekspressiv tusni bildiradi.

2.3 Pragmatik komponent

Nutq vaziyati va kommunikativ maqsadga bogʻliq maʼno.

Oʻzbek tilshunosligida semantik tadqiqotlar Rahmatullayev Shavkat tomonidan tizimli ravishda ishlab chiqilgan³.

3. Polisemiya va semantik kengayish

Polisemiya — bitta leksik shaklning bir nechta oʻzaro bogʻliq maʼnoga ega boʻlishidir⁴. Bu hodisa koʻpincha metafora va metonimiya asosida yuzaga keladi.

Masalan:

“Koʻz” — koʻrish aʼzosi

“Koʻz” — igna teshigi

“Koʻz” — buloq manbai

Bu jarayon til iqtisodiyoti qonuni bilan bogʻliq: til minimal shakl orqali maksimal maʼno ifodalashga intiladi.

Polisemiya nazariyasi oʻzbek tilshunosligida Mirtojiyev Mirza tomonidan keng yoritilgan⁵.

4. Leksik-semantik munosabatlar

Til lugʻaviy tizimi ichki aloqalar asosida shakllanadi.

4.1 Sinonimiya

4.2 Bir tushunchani turli shaklda ifodalash.

4.3 Antonimiya

4.4 Zid maʼnoli birliklar munosabati.

4.3 Omonimiya

Shakldosh, maʼnosi turlicha soʻzlar.

4.5 Leksik-semantik maydon nazariyasi

4.6 Bir umumiy semantik soha doirasida birlashgan birliklar majmui.

Bu nazariy qarashlar zamonaviy lingvistika taraqqiyotida muhim oʻrin egallaydi⁶.

5. Zamonaviy leksik jarayonlar

Bugungi kunda globalizatsiya natijasida til lugʻat tarkibi tez boyimoqda. Axborot texnologiyalari bilan bogʻliq atamalar: “internet”, “kontent”, “blogger”, “marketing” kabi soʻzlar faol qoʻllanmoqda.

Bu jarayon oʻzlashma soʻzlar qatlamini kengaytiradi. Oʻzbek adabiy

tilining zamonaviy leksik qatlami haqida ma'lumot Hozirgi o'zbek adabiy tili darsligida berilgan⁷.

Shuningdek, neologizmlar tilning innovatsion qatlami hisoblanadi.

6. Leksikologiyaning amaliy ahamiyati

Leksikologiya quyidagi sohalarda muhim:

Lug'atchilik (leksikografiya)

Tarjima nazariyasi

Nutq madaniyati

Til o'qitish metodikasi

So'z ma'nosidagi nozik farqlarni bilmaslik tarjimada semantik xatolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli leksikologik bilim professional kommunikatsiyada zarur.

Xulosa

Leksikologiya tilning eng dinamik va ijtimoiy jihatdan faol qatlamini o'rganadi. So'z ma'nosining strukturaviy tahlili, leksik-semantik munosabatlar va nominatsiya jarayonlari til taraqqiyot qonuniyatlarini anglash imkonini beradi. Zamonaviy davrda leksikologiya nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Til lug'aviy qatlamining dinamikligi haqida qarang: Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 110–115-betlar.
2. Saussure Ferdinand de. Cours de linguistique générale. – Paris, 1916. – p. 67–75.
3. Rahmatullayev Shavkat. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, 2020. – 1-jild, 12–25-betlar.
4. Polisemiya nazariyasi haqida: Mirtojiyev Mirza. Leksikologiya asoslari. – Toshkent, 2015. – 45–58-betlar.
5. O'sha asar, 60–75-betlar.
6. Semantik maydon nazariyasi haqida qarang: Saussure Ferdinand de, p. 120–130.
7. Hozirgi o'zbek adabiy tili, 200–215-betlar.